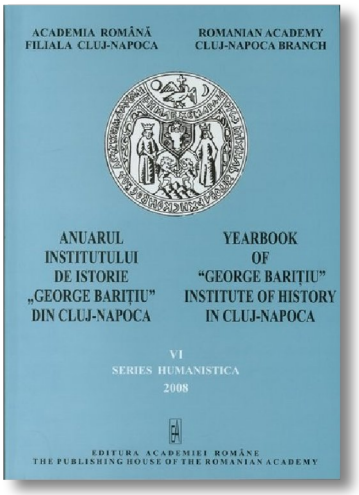

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca
Series *Humanistica*

humanistica.ro

Review of: Teodor Dima, Privind înapoi cu deferență. Eseuri despre gânditori români

Ionuț Isac

How to cite this article:
Isac, Ionuț (2008) *Review of: Teodor Dima, Privind înapoi cu deferență. Eseuri despre gânditori români*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 6, pp. 451–454. DOI: 10.5281/zenodo.22965803

© 2008: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

Teodor Dima, *Privind înapoi cu deferență. Eseuri despre gânditori români*, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 2006, 313 p.

Apariția cărții profesorului Teodor Dima, membru corespondent al Academiei Române, este, aşa cum o indică dintru început autorul însuşi, plurimotivată. Pe de o parte, de agresivitatea periculoasă a autosuficienței unor inşi grăbiți în a da verdicte – acei „farisei denigratori" de modă nouă care contestă orice merit şi valoare filosofiei româneşti, mai mult, chiar existența acesteia. Este vorba, printre altele, de dispreţul faţă de tradiții, cultivarea unor traduceri artizanale şi lipsa capacității de pătrundere în profunzimea unor idei vehiculate insistent, dar prea puțin cunoscute adecvat, tendințele spre scăderea sensibilă a calității unor lucrări în beneficiul altor scopuri, mai „pragmatice" (cum ar fi promovarea ierarhică). „Toate acestea şi multe altele – declară autorul – sunt «maladii ale spiritului», cum le numea Constantin Noica; ele m-au îndemnat să adun în acest volum acele contribuții elaborate în aproximativ trei decenii, în care am consemnat cu *deferență* (respect) unele reuşite ale particularizării *Spiritului* în rațiunile neliniştite, mereu «ispitite» să formuleze altfel *simțirea românească a ființei*" (p. 11).

Pe de altă parte, sunt semnele pozitive ale *existenței sub semnul valorii* a cugetării filosofice autohtone, care îmbie, dar şi obligă la regândirea unor opere şi sisteme filosofice româneşti din perspectiva începutului de secol XXI (de pildă, cele ale lui Blaga şi Noica). Asemenea filosofii nu au apărut din comoditate sau rutină profesională, ci sunt expresia unui „strigăt al personalității", a cărei cheie veritabilă de înțelegere se întrevede a fi logica, aşa cum doreşte să ne convingă autorul, subtil şi rafinat logician. De altfel, spunând că miezul tare al filosofiei româneşti este logica, profesorul Dima îşi asociază condeiul cu acela al academicianului Alexandru Surdu, care, pe bună dreptate, afirma că ea este „artileria grea" a filosofiei.

Îndrăznim acum să încercăm surprinderea mizei efective a cărții într-o singură frază: *examenul unor individuări exemplare ca „deveniri întru ființă" ale filosofiei româneşti, din perspectivă logico-hermeneutică*, condensat în sintagma „*synalethism*". Aceasta a fost propusă de Constantin Noica, semnificând mecanismul în 4 timpi al demersului logico-hermeneutic, cu finalitatea *înțelegerii*: (*propunerea temei*, *cercetare*, *argumentare a necesității*, *temă regăsită*). Cunoscător şi cultivator consecvent al spusei lui Noica despre necesitatea deschiderii logicii spre cultură, T. Dima operează câteva deschideri remarcabile spre figuri majore de filosofi români, cuprinzând succint tot atâtea orizonturi de cultură, cunoaştere şi creație. Obligatoriu, perspectiva este şi una morală, dovadă că, dacă este condusă consecvent, logica se finalizează prin demersuri ale moralei şi moralității, exprimabile într-un concept mixt (*holomerul*), ilustrare a ideii desprinderii insului din existența cotidiană anostă, posibil alienantă, şi intrarea sa în excelența culturii şi istoriei. „Cine interpretează pentru a înțelege, cine face hermeneutică, preocupat în acelaşi timp de o logică adecvată, trebuie să găsească în jurul său ce anume face ca lumea să iasă din indiferență şi contingență – acele individualuri care dau sens generalului, acele părți care se ridică deasupra întregului [...] Putem spune că *logica hermeneutică se fundează pe holomeri*, iar a interpreta cu înțelesuri înseamnă a găsi holomerul potrivit" (p. 119).

Synalethismul este structurat în cei 4 timpi şi poate caracteriza desfăşurarea unei cărţi, revoluţii, civilizaţii, a unui mod de existenţă (pe care acelaşi Noica l-a numit *holomer*), dar el este apt să caracterizeze şi o personalitate filosofică. Sub semnul holomerului, aşadar, se înscriu personalităţile memorabile, care prin originalitatea şi valoarea lucrărilor proprii au reinstituit practic sensul unor idei şi teme filosofice perene. Asemenea personalităţi, autorul le trece în revistă pe criterii tematice şi în „cuvinte potrivite", întotdeauna cu logica în „cheie majoră" (dintre capitolele cărţii, amintim *Metafizica genialităţii* – cu referire la epistemologia şi metafizica lui Blaga; *Atitudine hermeneutico-dialectică în filosofia românească* – despre filosofia lui Noica, cu deosebire a sa „logică a lui Hermes"; *Petre Botezatu – personalitate inventivă*; *Omniprezenţa logicităţii în opera lui Mircea Florian*; *Petre Andrei şi teoria empatiei*; *Ştefan Bârsănescu, director al revistei „Ethos"*; *Ath. Joja şi demnitatea logicii*; *Ştefan Odobleja şi reversibilitatea energiei spirituale*).

Alături de multe altele, unele pomenite în cuprinsul cărţii, altele nu, aceste personalităţi ale gândirii româneşti moderne şi contemporane au făcut – fiecare în felul său specific – saltul valoric de la obişnuit la excepţional, de la comun la exemplar, lăsând în urma lor nu doar opere remarcabile (uneori, veritabile priorităţi sau singularităţi în peisajul cultural european), ci şi puternice exemple morale, de care unii sunt destul de tentaţi să facă abstracţie astăzi, când comoditatea de gândire şi conformismul faţă de politica unor catedre sau a unor institute de cercetare mai trece, din când în când, drept merit intelectual. Lor le adresează autorul avertismentul din finalul *Introducerii*: „[...] celor care s-au transformat în «funcţionari» ai filosofiei şi enunţă stagnarea la *zero* a filosofiei româneşti doresc să le amintesc că filosofia nu se însuşeşte ca oricare disciplină ştiinţifică şi nu se interpretează cu ochii «celuilalt», ea se formează prin meditaţia şi iluminarea celor dotaţi cu instrumentele spirituale, necesare pentru a rămâne în istoria culturală a omenirii" (p. 12).

Mesajul este, credem, o acuză legitimă, fără menajamente, şi la adresa unor manageri universitari care, din poziţia de „top" al puterii de decizie şi influenţei în mediul academic, îşi permit să fie foarte „selectivi" (a se citi „nepăsători") când se pune problema editării unor manuscrise rămase nepublicate sau reeditării unor opere merituoase ale foştilor lor profesori. Contraexemplul faptic este oferit de profesorul Dima, chiar prin referinţa în volum la maestrul său preferat, profesorul Petre Botezatu, creatorul şcolii de logică de la Iaşi, a cărui teză de doctorat, *Cauzalitatea fizică şi panquantismul*, a publicat-o la Editura Universităţii „Al. I. Cuza", în anul 2002. Dacă secţiunea dedicată lui Noica constituie „nucleul dur" teoretic al incursiunilor istorico-filosofice din carte, atunci, după părerea noastră, secţiunea *Petre Botezatu – personalitate inventivă* face să transpară mai evident fondul afectiv reţinut şi foarte elevat, care îl animă pe autor pe parcursul întregului volum. Doar o dovadă din text: „[...] risipind căldură sufletească şi pasiune intelectuală în fiecare frază aşternută pe hârtie sau rostită, profesorul ieşean [Petre Botezatu – n.ns.] a reumanizat logica, redându-i strălucirea de *organon* indispensabil al gândirii[...] descifrăm formula unei existenţe fermecătoare: raţiune lucidă prinsă în vâltoarea creaţiei şi încălzită de iubire, afectivitate bogată şi intensă, orânduită logic şi canalizată spre ingeniozitate" (p. 141, 143).

Subiectul tezei de doctorat a lui Petre Botezatu (*Cauzalitatea fizică şi panquantismul*) este unul foarte actual, întrucât abordează problematica filosofiei ştiinţei, mai precis a filosofiei fizicii. Spre deosebire de aceia care mai susţin, chipurile, caracterul vetust al acestui gen de teoretizări, întrucât ar avea ca obiect trecutul depăşit al fizicii secolului XX (adică teoria cuantică şi mecanica cuantică a anilor 1930–1940), ne menţinem pe punctul de vedere contrar, în sensul că filonul filosofic dedicat explorărilor şi resemnificărilor teoriei cuantice rămâne mereu de interes, întrucât dezbaterile actuale de specialitate nu pot fi corect înţelese şi apreciate dacă facem abstracţie tocmai de momentul configurării premiselor lor.

Conţinutul acestei teze de doctorat relevă, aşa cum rezultă şi din detaliatul şi elegantul comentariu făcut de profesorul Dima asupra punctelor-cheie, nu numai argumente care îl situează pe profesorul Botezatu în prea-onoranta situaţie de anticipator al unor idei şi nuclee interpretative ce aveau să-şi facă apariţia în filosofia ştiinţei peste câteva decenii, dar, mai ales, o chestiune de principiu, esenţială şi fundamentală, a concepţiei de ansamblu a tezei, caracteristică logicianului în devenire, de mare fineţe şi profunzime. Altfel spus, *originalitatea ştiinţifică, claritatea stilistică şi exemplaritatea pedagogică* sunt calităţi convergente şi intercondiţionate ale unei atari lucrări.

Studiind aspectele „excluziunii complementare" dintre *descrierea cauzală* şi *descrierea spaţio-temporală*, Botezatu identifică în scrierile lui Bohr şi Heisenberg trei justificări ale acesteia (perturbarea produsă de observator în desfăşurarea fenomenului cuantic, ceea ce produce complementaritatea dintre observaţie şi definire; principiul *impreciziei cuantice* – proporţionalitatea inversă între cunoaşterea impulsului şi a coordonatei microsistemului, care introduce relaţia de complementaritate între descrierea spaţio-temporală şi descrierea cauzală; încercările lui Bohr de reabilitare a cauzalităţii prin realizarea unei scheme matematice care să nu conţină referinţe despre spaţiu şi timp). Autorul tezei de doctorat semnala câteva consecinţe echivoce ale ideilor lui Bohr pentru principiul cauzalităţii, semnificând, în ultimă analiză, din punct de vedere epistemologic, renunţarea la *determinism* şi *realism*: „1) descrierea cauzală este imposibilă; 2) descrierea cauzală este posibilă, dar nu concomitent cu descrierea spaţio-temporală; 3) descrierea cauzală este posibilă, numai dacă se înlătură relaţiile de imprecizie, ceea ce exclude iarăşi referinţele spaţiale şi temporale" (p. 150).

Într-o formulare succintă, profesorul Botezatu scria că, în cadrul discuţiilor despre relaţiile de incertitudine ale lui Heisenberg s-au săvârşit două confuzii capitale: între *indeterminare* şi *indeterminism* şi între *cauzalitatea cantitativă* şi *cauzalitatea calitativă*. Atâta timp cât se produce conversiunea tacită a sensurilor conceptului de *indeterminare* (de la acela de *imprecizie* la cel de *necauzalitate*) – încălcându-se principiul identităţii –, iar cauzalitatea este gândită doar *calitativ*, fără precizarea aspectelor cantitative ale cauzei şi efectului, discuţiile în contradictoriu şi relativizările subiectiviste, utilitariste, pragmatiste etc. sunt interminabile şi nu conduc la o corectă înţelegere a problematicii mecanicii cuantice. Privită şi din unghiul cercetării problemei cauzalităţii, ideea de *realitate fizică*, lansată din interiorul noii paradigme ştiinţifice inaugurate de teoria cuantică şi mecanica cuantică, rămâne o problemă foarte importantă a filosofiei contemporane, un capitol distinct şi inconfundabil al reconstrucţiilor ontologice şi epistemologice. Confruntată cu noi şi mari întrebări, pusă în faţa unei redefiniri şi respecificări a obiectului său, ontologia recunoaşte în realitatea fizică o clasă principală de referinţă, un întreg domeniu, *explicandum* şi *explicans* în acelaşi timp. La rândul ei, epistemologia construieşte o nouă viziune asupra statutului, rolului şi dinamicii cunoaşterii ştiinţifice, pornind de la teoriile fizicii în căutarea realului. După câteva decenii de la elaborarea ei, se poate aprecia că teza de doctorat a profesorului Botezatu rămâne de un real folos cercetătorilor dornici să aprofundeze atât problematica epistemologică şi logico-semantică aferentă teoriilor fizicii din prima jumătate a secolului XX, cât şi contribuţiile aduse de gânditorii români la elucidarea unor aspecte capitale ale acestora, convinşi fiind că „orice idee se mişcă într-un spaţiu filosofic".

De o mare claritate şi deosebit de lămuritoare, în contextul unor mai vechi controverse, sunt paginile dedicate de autor epistemologiei şi metafizicii elaborate de Lucian Blaga, respectiv *Psihologiei consonantiste* a lui Ştefan Odobleja.

De pildă, la capitolul metafizicii blagiene, sunt relevate contribuţiile autorului român la interpretarea filosofică creatoare a noilor teorii şi fenomene experimentale din primele decenii ale secolului XX (teoria relativităţii şi mecanica cuantică), prin metoda *antinomiei transfigurate*. Paragrafele dedicate epistemologiei şi filosofiei ştiinţei la Blaga se înscriu ca noi şi binevenite abordări a ceea ce este considerat, de două decenii încoace, a fi secţiunea de „majoră rezistenţă" a sistematicii trilogiale, apreciată ca atare şi de cercetătorii străini ai domeniului. Se deschid în volum meritorii perspective comparative în logica, metodologia şi filosofia ştiinţei cu gânditori de prestigiu ca Şt. Lupaşcu, N. Rescher şi F. Gonseth, unii dintre ei contemporani cu Blaga şi înrudiţi spiritual cu unele din flexiunile sale ideatice epistemologice.

În continuare, este dedicat un spaţiu de peste 20 de pagini discutării conceptului de „eon dogmatic", respectiv „metodei dogmatice" în filosofie, cu a sa specifică stranietate terminologică, nu o dată generatoare de neînţelegeri: „Lucian Blaga, ridicând dogma la nivel metodologic, a intuit şi aspectul periculos al unei «dogme» care, în loc să devină metoda pulsatorie a unui *eon* progresiv, se poate transforma într-un instrument de «*constrângere*». [...] Blaga avea dreptate când credea în viitorul unei filosofii care să cuprindă, ca o *dogmă înnoitoare*, treptat, mase mari de oameni, dar avea dreptate şi când se gândea «cu şovăirea cuvenită» că, în viitor, s-ar putea reedita şi *dogmatismul* în înţeles de constrângere" (p. 46). Din diverse motive, însă, dezideratul viitorului filosofic visat de

gânditorul din Lancrăm nu s-a putut împlini: „Lucian Blaga înţelegea că prima condiţie necesară pentru constituirea unui sistem filosofic de durată este *elaborarea unei metode* care să-l slujească, aşa cum principalele direcţii filosofice procedaseră şi excelaseră prin fenomenologie şi filosofia analitică. Filosoful român putea să recurgă la una din aceste metode, adaptând-o construcţiei sale, dar, desigur, dorinţa de originalitate, foarte puternică la un gânditor neangajat cu obligaţii universitare (a se vedea această dorinţă şi la Constantin Noica), l-a împiedicat s-o facă" (p. 61–62).

După părerea noastră, ceea ce ar rămâne durabil în dorinţa şi previziunea lui Blaga este acea idee a colaborării diverşilor gânditori – prin succese, dar şi prin eşecuri – la edificarea treptată a unei metafizici radical diferite de ceea ce fusese ea până atunci sau încă mai era (fenomenologie, neokantianism, pragmatism sau filosofie analitică). Or, pentru satisfacerea necesităţii *consensului*, Blaga avea în vedere rolul crucial al unei *metode*, ca „garant" al consistenţei şi continuităţii în timp a noii filosofii.

Discutarea conceptelor de bază ale gnoseologiei şi epistemologiei blagiene („mister", „fanic", „criptic", „zare interioară", „idee teorică", „revelarea cripticului" ş.a.) în contextul istoriei şi filosofiei ştiinţei ultimelor câteva secole oferă ocazia autorului să se pronunţe fără echivoc şi la modul argumentat împotriva mentalităţii dominante la noi între 1945 şi 1970, când Blaga a fost criticat negativist şi acuzat de un aşa-zis „iraţionalism al misterelor". „Cu claritate indubitabilă rezultă că procesul revelării înseamnă pentru Lucian Blaga munca îndârjită pentru descoperirea şi formularea noului şi, chiar dacă uneori eforturile par «supraomeneşti», ele aparţin numai facultăţilor cognitive: sensibilitate, imaginaţie, intelect [...] intelectul ecstatic înţelege că sinteza antinomică este o *expresie a unui mister potenţat*, încât ea apare ca *sinteză postulată* şi chiar impusă de misterul deschis, de obiectul despicat în fanic şi criptic. Cu alte cuvinte, Blaga arată că nu intelectul impune formule antinomice lumii, ci numai le revelează pe cele existente, cu condiţia să fie un intelect excepţional dotat" (p. 85, 88).

În acest sens, diferit de felul în care majoritatea contemporanilor săi, filosofi şi oameni de ştiinţă, dominaţi tiranic de concepţia inductivist-pozitivistă asupra cunoaşterii ştiinţifice, concepeau istoria şi filosofia ştiinţei, şi detaşându-se permanent de aceştia printr-un *spirit critic* de fineţe, Blaga sublinia tocmai *caracterul constructiv* al cunoaşterii teoretice. Datorită faptului că în elaborarea rezultatelor ei un rol foarte important îl are *idealul explicativ* al cercetătorului, care se instituie în *normă* sau *imperativ* faţă de explicaţia teoretică, ştiinţa nu poate fi redusă la relaţia schematică *fapte-explicaţii*. Blaga afirmă că până şi modalitatea de observare şi interpretare a faptelor este un demers puternic impregnat de *coordonatele stilistice* ale gândirii. Atunci când oamenii de ştiinţă (mai ales cei „pozitivişti") invocă logicitatea strictă, ei pierd din vedere că n-ar putea ajunge niciodată la actul creator (ipoteze, teorii, explicaţii etc.) fără influenţa unui anume *câmp stilistic*, altminteri nu le-ar rămâne decât sterilitatea *tautologiei*.

Determinate de succesiva constituire şi dislocare a unor cadre spiritual-stilistice, gândirea şi cunoaşterea ştiinţifică vor reveni periodic asupra presupoziţiilor fundamentale – la limită, prin veritabile *revoluţii* –, cărora li se pot acorda calificative cum ar fi cele de „eroice" sau „dramatice". Sigur că, accentuând *mutaţia, discontinuitatea*, nu trebuie omise elementele de *continuitate, corespondenţa* între tipurile sau formele istorice de ştiinţă teoretică. Elocventă este, din acest punct de vedere, însăşi maniera în care Blaga articulează *complementaritatea* între cunoaşterea paradisiacă şi cunoaşterea luciferică, cu rezultatul modelului paradigmatic al *cunoaşterii înţelegătoare*, îndreptată atât spre în afară cât şi spre sine. „Dezvoltarea fizicii, dar şi a altor ştiinţe a dovedit că Lucian Blaga a construit o gnoseologie explicativă dar şi anticipatoare. În termeni metafizici noi, ea a explicat modul cum se desfăşoară procesul decriptării misterelor în ştiinţa modernă, dar mai ales cum se va petrece acest proces în ştiinţa viitorului, Blaga intuind în special necesitatea acţiunii unui intelect neobişnuit dotat pentru a putea descoperi şi crea lucruri neobişnuite. Numai un intelect neobişnuit, ecstatic, poate să înainteze spre minus-cunoaştere" (p. 88).

Privitor la lucrările lui Şt. Odobleja, foarte discutate, mai ales într-o anumită perioadă, cu concluzia emisă uneori (şi împărtăşită de Odobleja însuşi) că, prin cartea sa *Psihologia consonantistă* (apărută în 1938), el ar fi anticipat cibernetica, ale cărei principii au fost formulate de N. Wiener cu 10 ani mai târziu (în 1948), prof. Dima face, de asemenea, judicioase, echilibrate şi revelatoare aprecieri.